

останнього пізнається суть речей. У трактаті “Про класифікацію наук” Ф. усі відомі йому науки розподілив на п’ять розділів: науки про мову, логіка, математика, фізика і метафізика, суспільні науки. Основу логіки Ф. становлять закони та форми аристотелівського “Органону”. Одним із дискусійних моментів в історико-філософській науці є питання про те, чи володів Ф. самостійним і оригінальним мисленням, чи виступав як компілятор, роль якого зводилася до перекладу, уточнень і пояснень спадщини *Платона* і *Аристотеля*. На сьогодні його коментування визнане формою особливого вираження творчої думки. З іншого боку, позиція коментування обумовлена розумінням Ф. процесу становлення і розвитку філософської думки. Ф. – перший філософ середньовічного Близького Сходу, який включив у свою систему розгляд питань суспільного життя. “Трактат про погляди жителів добродесного міста” (948) – один із останніх зрілих творів Ф. “Добродесне місто” очолює філософ. Суспільство, держава – це той же людський організм. За Ф., “Добродесне місто” подібне до здорового тіла, всі органи якого допомагають один одному з метою збереження життя живої істоти. Вплив ідей Ф. на європейську науку можна порівняти із впливом *Ібн Сіні* (Авіценни) та *Ібн Рушда*.

Осн. тв.: “Геми мудрості”; “Про класифікацію наук”; “Велика книга про музику”; “Трактат про погляди жителів добродесного міста”; “Філософія Платона та її частини”; “Сутність законів Платона”; “Філософія Аристотеля”; “Про мету Аристотеля в “Метафізиці”; “Діалектика”; “Софістика”; “Риторика”; “Про трактат великого Зенона з вищої науки” та ін.

ФАТАЛІЗМ (від лат. *fatalis* – наперед визначений долею) – світоглядна позиція, що абсолютизує незбагненність підстави причинно-наслідкових зв’язків природного світу та людської поведінки і уявляє її потаємною надлюдською силою (фатумом), що виключає свободу волі. Розпізнають раціоналістичний та теологічний Ф. Перший постулює жорстке коло причин і наслідків у замкнутій системі на механістичний кшталт (детермінізм у філософії *Демокрита*, *Гоббса*, *Спінози*). Другий був обґрунтований

в ісламі (вчення джабаритів) та християнських течіях (*кальвінізм*, *янсенізм*). У ХХ ст. ідея Ф. відлунює у творах *Шпенглера*, *Енгера*, *Бенна*. Виокремлюють також побутовий Ф., який описується такими словами і словосполученнями, як “талан”, “життєвий шлях”, “щастя”, “доля”, “збіг обставин” та ін.

ФАТУМ (від лат. *fatum* – віщування, пророче оповіщення). Терміном “Ф.” позначається невідворотність, неминучість певного перебігу подій та людських вчинків. Походження терміна “Ф.” – у міфології. Як у давньогрецьк., так і давньоримськ. міфології Ф. ототожнювався із богинями неминучої долі – *мойрами* (грецьк.) або *парками* (лат.), з яких одна пряла нитку життя, друга сотала, а третя втинала. Поняття Ф. відіграло центральну роль у давньогрецьк. трагедії, в якій події розгорталися за волею богів; боги й самі часом підлягали дії необхідності, що спрямовувала їхню волю. В укр. мові термін “Ф.” передається низкою синонімів: *доля*, *недоля*, *талан*, *жереб*, *приділ*. Досліджуючи різні назви укр. слова “доля”, *Потебня* у праці “Про долю та споріднені з нею істоти” розкрив близькість значення цього слова зі словом “Бог”. За *Потебнею*, “Бог може власне означати частину, долю, щастя”; за пізнішим уточненням, Бог – це той, хто подає долю. У чеськ., польськ., укр. мові на позначення Ф. вживається також слово “вирок”, що має схоже звучання в усіх трьох мовах. Етимологія цього слова виходить на позначення рішення, присуду (у т. ч. верховної істоти, Бога). Арабськ. слово “кісмет” означає “фатум”, “долю”, “волю Аллаха”.

Н. Поліщук

ФЕДОРОВ, Микола Федорович (1829, с. Ключі Тамбовської губ. – 1903) – рос. реліг. мислитель. Утопічний проект Ф., викладений у праці “Філософія спільної справи”, ґрунтується на ідеї воскресення померлих, безсмертя живих і переображення земного світу в Царство Боже. Ця ідея повинна бути усвідомлена людством як спільна, всесвітня справа, необхідною умовою здійснення якої є, за Ф., “регуляція” природи за допомогою волі та розуму. Моральнісне підґрунтя воскресення становить “супраморалізм”, обов’язок щодо батьків-предків, у

якому Ф. вбачав не тільки вищу християнську мораль, а й сенс християнства взагалі. Шляхом до здійснення морального ідеалу Ф. вважав позитивну цноту як рішучу протидію жадібній плоті. Політичною передумовою воскресення є, за Ф., самодержавство як батьківська форма правління. Ідея перемоги над смертю приваблювала багатьох сучасників (В. Соловйов, Достоевський, Толстой), але накреслений Ф. проект відштовхував їх своїм натуралізмом. Сучасні дослідники вважають Ф. предтечею рос. космізму. В 20-ті рр. вчення Ф. пропагували "ліві" євразійці, намагаючись пов'язати його з марксизмом.

Осн. тв.: "Філософія спільної справи" (т. 1, 1906; т. 2, 1913); "Твори" (1982); "Твори: В 4-х т." (т. 1, 2, 1995).

ФЕДОТОВ, Георгій Петрович (1886, Саратов – 1951) – рос. релігійний мислитель, філософ, історик, публіцист. Закінчив Петербурзький ун-т. Приват-доцент Петербурзького ун-ту (1914 – 1918), проф. Саратовського ун-ту (1920 – 1922). Од 1925 р. – за кордоном. Проф. Православного Богословського ін-ту в Парижі (1926 – 1940) і Свято-Володимирської духовної академії в Нью-Йорку (1943 – 1951). Людина у світі культури становить наскрізну тему праць Ф., в основі яких – аналіз культури крізь призму самосвідомості особи, пошук змісту історії у внутрішньому житті окремих осіб і цілих поколінь. Історія – це трагічна містерія, головним персонажем якої є людина як істота вільна, але така, що не полишена Богом і разом з тим спокушається злом. Звідси основна проблематика праць Ф. – боротьба святості і гріховності, свободи й необхідності, моральнісна відповідальність особи і нації за вибір історичного шляху. Заперечуючи розуміння культурно-історичного процесу як однолінійного, спрямованого до визначеної мети, Ф. стверджував самоцінність і унікальність кожного його етапу, наголошував на поліморфності й поліфонічності культури, розглядав минуле, теперішнє і майбутнє як живу єдність. В есхатологічних образах він вбачав не неминучість кінця і заперечення культури, а виправдання культуротворчої діяльності як спільної справи людства. Особливе місце у творчості Ф. посідають роздуми про культурне мину-

ле й сьогодення Росії, її долю й історичний шлях. Простежуючи генезу рос. національної катастрофи 1917 р., Ф. висловлював щирю надію на майбутнє відродження Росії, живильним джерелом якого стане Церква.

Осн. тв.: "Абеляр" (1924); "Святі древньої Русі: X – XII ст." (1931); "І є, і буде: Роздуми про Росію і революцію" (1932); "Соціальне значення християнства" (1933); "Новий Град" (1952); "Християнин в революції" (1957); "Росія, Європа і ми" (1973).

ФЕСРАБЕНД, Пол Карл (1924, Відень – 1996) – амер. філософ, представник *постпозитивізму*. Од 1958 р. працював у США (співр. Міннесотського центру філософії науки, м. Міннеаполіс; проф. Каліфорнійського ун-ту, м. Берклі). Зазнав впливу пізнього *Вітгенштайна*, *марксизму*, *критичного реалізму*, хоча згодом піддав критиці методологічні, соціокультурні, світоглядні погляди як представників логічного позитивізму й критичного раціоналізму, так і "наукового матеріалізму". Ф. розробив методологічний принцип, за яким вчений має створювати, розмножувати, "проліферувати" теорії, несумісні із загальноновизнаними в науці. Синтез цього "принципу проліферації" з тезою про несумірність теорій мала наслідком концепцію "епістемологічного анархізму", згідно з якою творчість ученого не повинна підпорядковуватися будь-яким жорстким раціональним методологічним стандартам. Наука, за Ф., – це одна з багатьох соціокультурних практик, яка є ірраціональною в тому ж сенсі, що й такі ідеологічні практики, як магія, міфологія, релігія. Обстоював вимогу, щоб демократичне суспільство визволило громадян від "диктату науки" та надало усім соціокультурним практикам рівні права.

Осн. тв.: "Проти методологічного примусу: Нарис анархістської теорії пізнання" (1975); "Наука у вільному соціумі" (1978); "Діалоги про метод" (1979).

ФЕМІНІЗМ – соціально-політичний, культурний та інтелектуальний рух, спрямований як на досягнення рівних прав жінок, так і на встановлення нового порядку, в якому стандарти і система цінностей не визначалися б чоловічими мірками. Ф. виростає на ґрунті фунда-